

Spatial Justice and Inequality in the Political Economy Management Model of Redistribution in the First Decade of the Islamic Revolution

Shahram Mohammadi¹ , Hasan Eivazzadeh² , Malek Zolghadr³

1. Department of Political Science, Faculty of Literature and Humanities, Zanjan Branch, Islamic Azad University, Zanjan, Iran

Email: shahram.mohammadi5808@iau.ac.ir

2. (Corresponding Author) Department of Political Science, Faculty of Literature and Humanities, Zanjan Branch, Islamic Azad University, Zanjan, Iran

Email: eivazzadeh@iau.ac.ir

3. Department of Political Science, Faculty of Literature and Humanities, Zanjan Branch, Islamic Azad University, Zanjan, Iran

Email: malekzolghadr@iau.ac.ir

ARTICLE INFO

Article type:
Research Paper

Article History:

Received:

27 January 2026

Received in revised form:

2 April 2026

Accepted:

25 April 2026

Available online:

23 May 2026

Keywords:

Spatial Justice,
Spatial Inequality,
Political Economy,
Redistributive Policies,
First Decade of the Islamic
Revolution.

ABSTRACT

This study examines spatial justice and spatial inequality within the framework of the political economy of redistributive governance during the first decade of the Islamic Revolution in Iran. A qualitative approach and directed content analysis within a political economy–spatial framework are employed. The data set includes the Constitution of the Islamic Republic of Iran, the national budget law, and the statutes of the Jihad of Construction and the Housing Foundation of the Islamic Revolution, selected through purposive sampling. Data were analyzed through semantic unit extraction and coding of key concepts such as justice, redistribution, land, housing, and development, and then organized into broader analytical categories. Comparative and intertextual document analysis led to the derivation of a spatially oriented redistributive governance model. Findings show that during the first decade of the Revolution, the state implemented a coherent model of redistribution and spatial intervention through legal, financial, and institutional mechanisms. The Constitution, the budget system, and revolutionary institutions provided the institutional infrastructure for expanding access to land, housing, infrastructure, and public services in marginalized regions. Redistributive policies were grounded in centralized political and economic structures and shaped through constitutionally supported budgeting and institutional arrangements. Through land allocation, housing provision, infrastructure development, and targeted resource distribution, these policies directly influenced the spatial distribution of development opportunities. Overall, the governing model is characterized as spatially oriented redistributive governance, in which the state simultaneously functioned as regulator of the economy and producer of space.

Citation: Mohammadi, Sh., Eivazzadeh, H., & Zolghadr, M. (2026). Spatial Justice and Inequality in the Political Economy Management Model of Redistribution in the First Decade of the Islamic Revolution. *Journal of Geography and Spatial Development*, 3 (1), 17-37.

<http://doi.org/10.22098/gsd.2026.19560.1120>

© The Author (s)

Publisher: University of Mohaghegh Ardabili

Extended Abstract

Introduction

The review of legal, budgetary, and institutional documents of the 1980s shows that the state, in this period, actively shaped spatial development through mechanisms such as centralized allocation of resources, control of the land market, expansion of rural infrastructure, provision of public services, and the establishment of institutions such as the Construction Jihad and the Housing Foundation. The Constitution also provided the legal basis for these interventions by emphasizing social rights, the provision of basic needs, and the equitable distribution of facilities across regions. In addition, a centralized budget structure, state and central bank control over credits, and the participation of revolutionary institutions in resource allocation formed a governance model in which both social and spatial justice were formally defined as policy goals. However, decision-making centralization, dependence on oil revenues, and the weakness of local institutions raise questions about the capacity of these policies to achieve balanced spatial development. Accordingly, this study seeks to explain the relationship between the state's institutional structure, mechanisms of resource redistribution, and their spatial consequences in the first decade after the Islamic Revolution. It assumes that although redistributive policies in this period expanded public services and reduced some regional and social deprivation, they could not establish a balanced model of spatial development due to institutional centralization, fiscal dependence on the central government, and the absence of sustainable regional development mechanisms. Based on this issue, the study addresses the following questions:

- On what institutional, political, and economic foundations were the state's redistributive policies in the first decade of the Islamic Revolution based?
- Through what mechanisms did these policies affect the spatial distribution of resources, services, and development opportunities across different regions of the country?

Methodology

This study adopts a qualitative approach within a political economy–spatial framework and aims to analyze the institutional logic and redistributive mechanisms of justice in the first decade following the Islamic Revolution in Iran. The data were collected through the examination of legal and policy documents and analyzed based on a systematic reading of legal and institutional texts. The study's corpus includes the Constitution of the Islamic Republic of Iran (1980 and its 1989 revision), the 1981 national budget law, and the institutional documents of the Construction Jihad and the Housing Foundation of the Islamic Revolution. These documents were purposefully selected, as each represents a distinct dimension of governance—legal, financial, and institutional—thereby enabling a multi-layered analysis of redistributive policies. Data analysis was conducted using a directed qualitative content analysis approach. First, semantic units related to concepts such as social justice, resource redistribution, spatial distribution, land, housing, financial credits, and regional policies were extracted. These concepts were then organized into analytical codes and further grouped into broader categories, including financial redistribution instruments, land and housing policies, state spatial intervention, credit control mechanisms, and multi-level governance structures. Finally, the relationships among these categories were interpreted through comparative and intertextual analysis of the documents in order to identify dominant patterns of governance and redistribution in the first decade after the Revolution and to articulate them within a political economy–spatial framework.

Results and Discussion

The findings of the study indicate that the redistributive policies of the first decade of the Islamic Revolution were grounded in a coherent institutional, political, and economic foundation. At the institutional level, the Constitution, with its emphasis on social justice, the right to housing, social security, and the equitable distribution of resources, provided the legal framework for

state intervention. At the political level, the linkage between the state, revolutionary institutions, and popular forces generated a hybrid structure of legitimacy, while at the economic level, the concentration of financial resources and the central role of the public budget enabled active state intervention in development. The findings further show that these policies affected spatial organization through instruments such as land redistribution, regulation of the land market, expansion of housing for low-income groups, implementation of rural infrastructure projects, reconstruction of war-affected regions, and targeted allocation of public credits. Institutions such as the Construction Jihad and the Housing Foundation served as intermediaries between the state and local levels. Ultimately, the dominant model can be described as spatially oriented redistributive governance, in which the state functions both as a distributor of resources and as an organizer of space and regional access to development.

Conclusion

The findings of the study indicate that the redistributive policies of the first decade of the Islamic Revolution were grounded in a coherent institutional, political, and economic foundation. At the institutional level, the Constitution, with its emphasis on social justice, the right to housing, social security, and the equitable distribution of resources, provided the legal framework for state intervention. At the political level, the linkage between the state, revolutionary institutions, and popular forces created a hybrid structure of legitimacy, while at the economic level, the concentration of financial resources and the central role of the public budget enabled active state intervention in development processes. The findings further show that these policies shaped spatial organization through instruments such as land redistribution, land market regulation, expansion of housing for low-income groups, implementation of rural infrastructure projects, reconstruction of war-affected areas, and targeted allocation of public credits. Institutions such as the Construction Jihad and the Housing Foundation acted as intermediaries

between the state and local levels. Ultimately, the dominant model can be described as spatially oriented redistributive governance, in which the state functions both as a distributor of resources and as an organizer of space and regional access to development.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work.

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the scientific consultants of this paper.

عدالت و نابرابری فضایی در الگوی مدیریت اقتصاد سیاسی باز توزیع در دهه اول انقلاب اسلامی

شهرام محمدی^۱، حسن عیوض زاده^۲، مالک ذوالقدر^۳

۱- گروه علوم سیاسی، واحد زنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، زنجان، ایران. رایانامه: shahram.mohammadi5808@iaiu.ac.ir

۲- نویسنده مسئول، گروه علوم سیاسی، واحد زنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، زنجان، ایران. رایانامه: eivazzadeh@iaiu.ac.ir

۳- گروه علوم سیاسی، واحد زنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، زنجان، ایران. رایانامه: malekzolgadr@iaiu.ac.ir

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>پژوهش حاضر به بررسی عدالت و نابرابری فضایی در چارچوب الگوی مدیریت اقتصاد سیاسی باز توزیع در دهه نخست انقلاب اسلامی می‌پردازد. رویکرد حاکم بر پژوهش کیفی و با روش تحلیل محتوای هدایت‌شده در چارچوب اقتصاد سیاسی- فضایی انجام شده است. جامعه مورد مطالعه شامل قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، قانون بودجه، اساس نامه جهاد سازندگی و اساس نامه بنیاد مسکن انقلاب اسلامی است که به صورت هدفمند انتخاب شدند. داده‌ها از طریق استخراج واحدهای معنایی و کدگذاری مفاهیمی مانند عدالت، باز توزیع منابع، زمین، مسکن و ... در قالب مقوله‌های کلان دسته‌بندی شدند. با تحلیل تطبیقی و بین متنی اسناد، الگوی حکمرانی باز توزیعی فضا محور به عنوان چارچوب تبیین کننده یافته‌ها استخراج شد. یافته‌های نشان می‌دهد، دولت از طریق ترکیب سازوکارهای حقوقی، مالی و نهادی، الگوی منسجمی از باز توزیع منابع و مداخله در سازمان فضایی کشور را دنبال کرد. قانون اساسی، نظام بودجه‌ای و نهادهایی مانند جهاد سازندگی و بنیاد مسکن، بستر اجرای این سیاست‌ها را فراهم ساخته و توسعه را در قالب گسترش دسترسی مناطق و گروه‌های محروم به زمین، مسکن، زیرساخت و خدمات عمومی محقق کرده‌اند. نتایج نشان داد سیاست‌های باز توزیعی دهه نخست بر مبنای نهادی، سیاسی و اقتصادی دولت محور استوار بوده و با اتکا به قانون اساسی، بودجه متمرکز و نهادهای انقلابی شکل گرفته‌اند و از طریق سازوکارهایی مانند واگذاری زمین، توسعه مسکن، گسترش زیرساخت‌ها و تخصیص هدفمند اعتبارات به طور مستقیم بر توزیع فضایی منابع و فرصت‌های توسعه اثر گذاشته‌اند. در مجموع، الگوی حاکم را می‌توان حکمرانی باز توزیعی فضا محور دانست که در آن دولت نقش هم‌زمان تنظیم‌گر اقتصاد و تولیدکننده فضا را ایفا کرده است.</p>	<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۱/۰۷</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۱/۱۳</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۰۵</p> <p>تاریخ چاپ: ۱۴۰۵/۰۳/۰۲</p> <p>واژگان کلیدی: عدالت فضایی، نابرابری فضایی، اقتصاد سیاسی، سیاست‌های باز توزیعی، دهه نخست انقلاب اسلامی.</p>

استناد: محمدی، شهرام؛ عیوض زاده، حسن و ذوالقدر، مالک. (۱۴۰۵). عدالت و نابرابری فضایی در الگوی مدیریت اقتصاد سیاسی باز توزیع در دهه اول انقلاب اسلامی. *مجله جغرافیا و توسعه فضایی*، ۳ (۱)، ۳۷-۱۷.

<http://doi.org/10.22098/gsd.2026.19560.1120>

ناشر: دانشگاه محقق اردبیلی

© نویسندگان

مقدمه

نابرابری‌های فضایی و منطقه‌ای در دهه‌های اخیر، یکی از دغدغه‌های مطالعات توسعه، اقتصاد سیاسی و برنامه‌ریزی منطقه‌ای تبدیل محسوب می‌گردد. تجربه کشورهای مختلف نشان می‌دهد که توزیع نامتوازن امکانات، منابع و فرصت‌های توسعه، علاوه بر آنکه موجب تشدید شکاف‌های اقتصادی و اجتماعی میان مناطق گردیده، زمینه بروز مهاجرت‌های گسترده، ناپایداری‌های سیاسی و کاهش انسجام سرزمینی را نیز فراهم آورده است (Harvey, 1973; Soja, 2010). لذا، دولت‌ها همواره در تلاش هستند از طریق سیاست‌های باز توزیعی، بخشی از نابرابری‌های موجود را کاهش دهند و شرایط متعادل‌تری را برای توسعه مناطق مختلف به وجود آورند. علیرغم این تلاش‌ها، موفقیت این سیاست‌ها در عمل همواره مورد تردید بوده است؛ زیرا بسیاری از بررسی‌ها نشان می‌دهد که سیاست‌های باز توزیعی لزوماً به کاهش نابرابری‌های فضایی منجر نمی‌شوند و در برخی موارد حتی به بازتولید یا انتقال اشکال جدیدی از نابرابری منتهی شده است (Fainstein, 2010). در کشورهای در حال توسعه، به دلیل عدم تعادل و توازن در توسعه، نابرابری و شکاف اقتصادی بین مناطق شکل گرفته است. این عدم تعادل مزمن و فزاینده اقتصادی میان مناطق مختلف یک کشور، بیانگر بهره‌مندی بخشی از جمعیت کشور از پیامدهای رشد و توسعه اقتصادی است. به گونه‌ای که عدم برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری مناسب نیز منجر به تشدید نابرابری در جامعه می‌گردد. از این رو مقابله با نابرابری از اهداف اصلی توسعه اقتصادی کشورها، به ویژه کشورهای در حال توسعه است (جعفری و همکاران، ۱۳۹۹: ۶۱).

در این میان اقتصاد ایران در دهه ۱۳۶۰ نمونه‌ای قابل توجه از این وضعیت محسوب می‌شود. دولت در این دوره با اتکا به درآمدهای نفتی و در شرایط جنگی، مسئولیت اصلی تأمین کالاهای اساسی، کنترل بازار و باز توزیع منابع را بر عهده گرفت. هرچند این سیاست‌ها در کوتاه مدت توانستند بخشی از فشارهای معیشتی ناشی از جنگ و رکود اقتصادی را کنترل کنند، اما آثار بلندمدت آن‌ها بر ساختار فضایی توسعه کشور همچنان محل بحث است. بسیاری از مطالعات موجود بر ابعاد کلان اقتصادی این دوره، از جمله تورم، یارانه‌ها، سیاست‌های ارزی، نقش دولت در اقتصاد و پیامدهای جنگ تمرکز کرده‌اند (دژپسند و رئوفی، ۱۳۸۷؛ مؤمنی، ۱۳۹۵). دهه نخست پس از پیروزی انقلاب اسلامی را می‌توان یکی از تعیین‌کننده‌ترین مقاطع تاریخ معاصر ایران در بازتعریف رابطه دولت، جامعه و اقتصاد دانست. استقرار نظام سیاسی جدید، کاهش ظرفیت‌های تولیدی، وقوع جنگ ایران و عراق، نوسانات درآمدهای نفتی و ضرورت تأمین نیازهای اساسی جمعیت، دولت را در موقعیتی قرار داد که مداخله گسترده در اقتصاد را به یکی از مهم‌ترین ابزارهای حکمرانی تبدیل کرد. در چنین شرایطی، سیاست‌گذاران با هدف حفظ انسجام اجتماعی، حمایت از اقشار آسیب‌پذیر و تحقق آرمان‌های عدالت‌خواهانه انقلاب، مجموعه‌ای از سیاست‌های باز توزیعی شامل کنترل قیمت‌ها، سهمیه‌بندی کالاهای اساسی، گسترش یارانه‌ها، توسعه تعاونی‌های مصرف و مداخله مستقیم در بازار کار را به اجرا گذاشتند. در چنین بستری، اقتصاد ایران به عرصه‌ای برای آزمون اشکال رادیکال مداخله دولت تبدیل شد؛ مداخله‌ای که شعار محوری آن عدالت اجتماعی بود، اما در عمل، پیامدهای فضایی عمیق و گاه متناقضی از خود بر جای گذاشت که تا دهه‌ها بعد نیز ادامه یافت. این سیاست‌ها بخش مهمی از الگوی اقتصاد سیاسی دهه ۱۳۶۰ را شکل دادند و آثار اقتصادی، اجتماعی و فضایی گسترده‌ای بر جای گذاشتند.

می‌توان بیان نمود، ماهیت اقتصاد ایران به عنوان یک اقتصاد متکی بر درآمدهای نفتی، اهمیت بررسی سیاست‌های باز توزیعی را دوچندان می‌کند. بر اساس نظریه دولت رانتیر، دولت‌های برخوردار از درآمدهای نفتی به دلیل اتکای کمتر به مالیات، توانایی بیشتری برای توزیع مستقیم منابع در میان گروه‌ها و مناطق مختلف دارند (Mahdavy, 1970). از این رو، نحوه تخصیص این منابع همواره تابعی از ملاحظات نهادی، سیاسی و تاریخی است و الزاماً به تحقق عدالت فضایی

منجر نمی‌شود. زیرا رویکردهای عدالت فضایی بر این نکته تأکید دارند که ارزیابی موفقیت سیاست‌های توسعه‌ای از طریق بررسی حجم سرمایه‌گذاری‌ها و همچنین پیامدهای فضایی این سیاست‌ها و تأثیر آن‌ها بر الگوهای توزیع امکانات، خدمات و فرصت‌های توسعه نیز مورد توجه قرار است (Soja, 2010).

بررسی اسناد قانونی، بودجه‌ای و نهادی دهه ۱۳۶۰ نشان می‌دهد که در این دوره، دولت با اتکا بر مجموعه‌ای از سازوکارهای باز توزیعی شامل تخصیص متمرکز منابع مالی، کنترل بازار زمین، توسعه زیرساخت‌های روستایی، گسترش خدمات عمومی و ایجاد نهادهای ویژه‌ای همچون جهاد سازندگی و بنیاد مسکن، نقش فعالی در سازمان‌دهی فضایی توسعه ایفا کرده است. در این چارچوب، قانون اساسی نیز با تأکید بر حقوق اجتماعی، تأمین نیازهای اساسی و توزیع عادلانه امکانات میان مناطق، مبانی حقوقی مداخلات باز توزیعی دولت را فراهم ساخته است. هم‌زمان، ساختار بودجه‌ای متمرکز، کنترل اعتبارات توسط دولت و بانک مرکزی و حضور نهادهای انقلابی در فرایند تخصیص منابع، الگوی خاصی از حکمرانی توسعه را شکل داده‌اند که در آن عدالت اجتماعی و عدالت فضایی به عنوان اهداف رسمی سیاست‌گذاری مطرح بوده است. با این حال، هنوز روشن نیست که این سیاست‌ها تا چه اندازه توانسته‌اند به توزیع متوازن منابع، خدمات و فرصت‌های توسعه در پهنه سرزمینی کشور منجر شوند. اگرچه بسیاری از برنامه‌های باز توزیعی در کوتاه مدت به بهبود دسترسی مناطق محروم به خدمات زیربنایی، مسکن و حمایت‌های اجتماعی انجامیده است، اما تمرکز تصمیم‌گیری در سطح ملی، وابستگی مالی دولت به درآمدهای نفتی، غلبه رویکردهای بخشی بر برنامه‌ریزی منطقه‌ای و ضعف نهادهای محلی ممکن است ظرفیت این سیاست‌ها را برای تحقق توسعه متوازن فضایی محدود کرده باشد. از این منظر، پرسش اصلی آن است که آیا سیاست‌های باز توزیعی دولت صرفاً به کاهش محرومیت‌های مقطعی منجر شده‌اند یا توانسته‌اند ساختار نابرابر توسعه فضایی را نیز دگرگون سازند.

بر این اساس، پژوهش حاضر در پی تبیین رابطه میان ساختار نهادی دولت، سازوکارهای باز توزیع منابع و پیامدهای فضایی آن‌ها در دهه نخست انقلاب اسلامی است. این پژوهش بر این فرض استوار است که سیاست‌های باز توزیعی این دوره، اگرچه موجب گسترش خدمات عمومی و کاهش بخشی از محرومیت‌های اجتماعی و منطقه‌ای شدند، اما به دلیل تمرکزگرایی نهادی، وابستگی مالی به دولت مرکزی و فقدان سازوکارهای پایدار توسعه منطقه‌ای، قادر نبوده‌اند زمینه شکل‌گیری الگوی متوازن توسعه فضایی را فراهم آورند. بر مبنای این مسئله، پژوهش حاضر درصدد پاسخگویی به پرسش‌های زیر است:

- سیاست‌های باز توزیعی دولت در دهه اول انقلاب بر چه مبانی نهادی، سیاسی و اقتصادی استوار بوده‌اند؟
- این سیاست‌ها از طریق چه سازوکارهایی بر توزیع فضایی منابع، خدمات و فرصت‌های توسعه در مناطق مختلف کشور اثر گذاشته‌اند؟

توکلی‌نیا و شالی (۱۳۹۱) در پژوهشی نابرابری منطقه‌ای در ایران را مورد بررسی قرار دادند. نتایج نشان داد در سال ۱۳۸۵ از مجموع ۳۰ استان کشور، یک استان توسعه‌یافته، چهار استان نسبتاً توسعه‌یافته، هفت استان دارای توسعه میانی و ۱۹ استان توسعه‌نیافته و یک استان محروم بوده است. همچنین الگوی حاکم بر سازمان فضایی کشور، از الگوی مرکز-پیرامون در توسعه منطقه‌ای پیروی کرده است. تقوایی و کنعانی (۱۳۹۳) وضعیت تعادل فضایی نظام شهری ایران در سطوح ملی- منطقه‌ای طی ۶۰ سال اخیر را مورد مطالعه قرار دادند. نتایج نشان داد که باوجود اینکه نظام شهری کشور به سمت حد مطلوب فضایی گرایش دارد. اما به علت اختلاف با حد نرمان، عدم تعادل فضایی در نظام شهری ایران در سطح ملی و منطقه‌ای همچنان باقی است. زیاری و محمدی (۱۳۹۴) مدیریت توسعه منطقه‌ای در ایران طی دوره‌های قبل و بعد از انقلاب اسلامی را مورد بررسی قرار دادند. نتایج نشان داد که ساختار مدیریت توسعه منطقه‌ای پیش از

انقلاب، متمرکز، دولت‌محور، غیر مشارکتی و متمرکز بر رشد اقتصادی و وابسته به درآمدهای نفتی بوده است و قادر نبوده است توسعه متعادل مناطق را به همراه داشته باشد. پس از انقلاب نیز با وجود ایجاد ساختارها و نهادهای سیاسی و اداری، الگو و روال موجود مدیریتی پاسخگوی نیازهای منطقه‌ای نیست. ولیقلی‌زاده (۱۳۹۵) تحلیل فضایی تأثیرات تمرکزگرایی در شکل‌گیری نابرابری‌های فضایی - سرزمینی در ایران را مورد بررسی قرار داد. نتایج نشان داد، منشاء بسیاری از مشکلات فضایی در ایران در ذات و ماهیت ساختار آن است. زیرا با وجود یک ساختار سیاسی - اداری متمرکز در ایران به تفاوت‌های انسانی و اکولوژیک توجه نمی‌شود. بهشتی و همکاران (۱۳۹۷) تغییرات ساختاری و نابرابری درآمدی در استان‌های کشور را مورد مطالعه قرار دادند. نتایج این مطالعه نشان داد انتقال سهم بخش کشاورزی یا خدمات به سمت بخش صنعت باعث افزایش نابرابری درآمدی بین استان‌ها می‌شود، درحالی‌که کاهش سهم صنعت و جایگزینی آن با کشاورزی یا خدمات، به کاهش چشمگیر این نابرابری کمک می‌کند. همچنین، جابه‌جایی سهم بین دو بخش کشاورزی و خدمات اثر ملموسی بر وضعیت نابرابری در میان استان‌های کشور نخواهد داشت. جعفری و همکاران (۱۳۹۹) تحلیل فضایی توسعه منطقه‌ای استان‌های کشور بر مبنای شاخص‌های اقتصادی را مورد مطالعه قرار دادند. نتایج این بررسی نشان‌دهنده عدم توسعه متوازن و متعادل اقتصادی بین استان‌های ایران است. همچنین مناطق مرکزی و قطب‌های توسعه در ایران، با اخلاف زیادی در سطوح بالای توسعه قرار دارند که فاصله آن‌ها با مناطق پیرامونی نیز افزایش یافته است. در پژوهشی دیگر فلاح حقیقی و همکاران (۱۴۰۲) سطوح توسعه‌یافتگی استان‌های ایران را مورد ارزیابی قرار دادند. نتایج نشان داد بعد اقتصادی دارای بیشترین میزان اهمیت بوده است. همچنین استان‌های تهران، اصفهان و بوشهر در سطح اول توسعه‌یافتگی قرار داشتند.

هاروی^۱ (۱۹۷۳) در کتاب عدالت اجتماعی و شهر به بررسی رابطه بین سازمان فضایی شهر و نابرابری‌های اجتماعی پرداخت. نتایج نشان داد که توزیع منابع، خدمات و سرمایه‌گذاری‌های عمومی در فضا خنثی نیست، بلکه تحت تأثیر ساختارهای قدرت و نظام اقتصادی قرار دارد. همچنین نابرابری‌های فضایی بازتاب نابرابری‌های اجتماعی بوده و برنامه‌ریزی فضایی می‌تواند در کاهش یا تشدید بی‌عدالتی نقش تعیین‌کننده‌ای داشته باشد. فاینستاین^۲ (۲۰۱۰) در پژوهشی که با هدف شهر عادلانه انجام داد به ارزیابی نقش برنامه‌ریزی شهری در تحقق عدالت پرداخت. نتایج مطالعه نشان داد که سیاست‌های توسعه‌ای زمانی می‌توانند عادلانه تلقی شوند که سه اصل برابری، تنوع و مشارکت دموکراتیک را به‌طور هم‌زمان تأمین کنند. همچنین بسیاری از سیاست‌های شهری باوجود آنکه به رشد اقتصادی منجر می‌شوند، در عمل نابرابری‌های فضایی و اجتماعی را تشدید می‌کنند و به همین دلیل عدالت باید به یکی از معیارهای اصلی ارزیابی سیاست‌های عمومی تبدیل شود. در پژوهشی دیگر سوجا^۳ (۲۰۱۰) در اثر خود با عنوان در جستجوی عدالت فضایی مفهوم عدالت فضایی را به عنوان یکی از ابعاد اساسی عدالت اجتماعی مطرح کرد. یافته‌ها نشان داد که بی‌عدالتی علاوه بر روابط اجتماعی، در سازمان فضایی شهرها و مناطق نیز بازتولید می‌شود. همچنین دسترسی نابرابر به خدمات عمومی، زیرساخت‌ها، حمل‌ونقل و فرصت‌های اقتصادی از مهم‌ترین نمودهای بی‌عدالتی فضایی است و تحقق توسعه عادلانه مستلزم توجه هم‌زمان به عدالت اجتماعی و عدالت فضایی است. مارتین^۴ (۲۰۱۳) به بررسی شهرنشینی منطقه‌ای، عدالت فضایی و مکان پرداخت و ارتباط میان فرایندهای شهرنشینی و عدالت فضایی را مورد توجه قرار داد. نتایج نشان داد که فرایندهای توسعه منطقه‌ای الگوهای نابرابر فضایی را بازتولید می‌کنند و درک عدالت فضایی نیازمند توجه هم‌زمان به

1. Harvey
2. Fainstein
3. Soja
4. Martin

ساختارهای منطقه‌ای، تجربه‌های محلی و فرایندهای چندمقیاسی توسعه است. دلاباک و همکاران^۱ (۲۰۱۹) برنامه‌ریزی شهری عادلانه و ارزیابی سیاست‌های شهری در ارتباط با جدایی‌گزینی اجتماعی و فرایندهای نوسازی شهری را مورد مطالعه قرار دادند. نتایج نشان داد که توزیع عادلانه منافع و هزینه‌های ناشی از سیاست‌های توسعه‌ای نقش مهمی در کاهش نابرابری‌های فضایی دارد. از سوی دیگر عدم توجه به عدالت فضایی منجر به تشدید تمرکز فقر، طرد اجتماعی و نابرابری در دسترسی به فرصت‌ها منجر می‌شود. قادری و حافظ‌نیا^۲ (۲۰۱۹) بنیان‌ها و پیامدهای بی‌عدالتی فضایی در ایران را مورد بررسی قرار دادند. نتایج نشان داد مهم‌ترین بنیان‌های بی‌عدالتی فضایی در ایران شامل نابرابری در توزیع منابع قدرت، ثروت و فرصت، ضعف نظام بودجه‌ریزی، ضعف مدیریت نظام‌های منطقه‌ای و محلی، نبود عدالت فضایی به عنوان یک مطالبه عمومی و تمرکزگرایی نهادینه شده است. بی‌عدالتی فضایی از یک سو صلح و ثبات کشور را به خطر می‌اندازد و از سوی دیگر مشروعیت نظام سیاسی را تهدید می‌کند.

مرور ادبیات پژوهش نشان می‌دهد که بخش قابل توجهی از مطالعات انجام شده در ایران بر موضوعاتی نظیر عملکرد سیاست‌های رفاهی، عدالت اجتماعی و نابرابری‌های منطقه‌ای متمرکز بوده‌اند. با وجود اهمیت این پژوهش‌ها، اغلب آن‌ها یا پیامدهای اجتماعی و اقتصادی سیاست‌های دولت را مورد توجه قرار داده‌اند و یا نابرابری‌های فضایی را بدون بررسی بنیان‌های نهادی، سیاسی و اقتصادی شکل‌دهنده آن تحلیل کرده‌اند. از این رو، پیوند میان اقتصاد سیاسی دولت و الگوهای توسعه فضایی در دهه نخست انقلاب اسلامی همچنان کمتر مورد توجه قرار گرفته است. از این رو در پژوهش حاضر سعی بر آن بوده که عدالت و نابرابری فضایی در الگوی مدیریت اقتصاد سیاسی در دهه اول انقلاب مورد بررسی قرار گیرد.

مبانی نظری

موضوع عدم تعادل و نابرابری، در نیمه دوم قرن بیستم به دلیل شکاف‌های بزرگی که هم در داخل و هم در بین کشورها مشاهده شد، اهمیت پیدا نمود. رشد اقتصادهای نوظهور، علاقه دانشگاهیان به موضوع نابرابری به عنوان پدیده‌ای مرتبط با فقر، روش‌ها و معرفت‌شناسی‌های جدیدی برای تحلیل آن ارائه داد (Pinillos et al, 2019: 2). این موضوع، از ویژگی‌های بارز کشورهای در حال توسعه است. به تعبیر دیگر، نابرابری‌های فضایی، اجتماعی و اقتصادی وابسته به مکان هستند (رستمعلی زاده و نوبخت، ۱۴۰۱: ۴۹۳). این موضوع بازتاب‌دهنده برنامه‌های توسعه دولتی هستند (ایمانی و همکاران، ۱۳۹۶: ۹۴). لذا نظریه‌های عدالت فضایی و جغرافیای انتقادی توسعه، بعد دیگری از مسئله را روشن می‌سازند که به توزیع نابرابر منابع در فضا و پیامدهای آن برای توسعه منطقه‌ای مربوط می‌شود. در این رویکرد، توسعه یک فرایند اقتصادی، فضایی-سیاسی تلقی می‌شود که در آن قدرت نقش تعیین‌کننده دارد. از دیدگاه هاروی عدالت اجتماعی بدون توجه به سازمان فضایی اقتصاد قابل تحقق نیست و نحوه تخصیص سرمایه‌گذاری‌ها و منابع عمومی، ساختار نابرابری فضایی را شکل می‌دهد (Harvey, 1973: 285). به زعم سوگا نابرابری‌های اجتماعی در سطح فضایی بازتولید می‌شوند و به دسترسی نامتوازن به خدمات، منابع و فرصت‌ها منجر می‌شوند (Soja, 2010: 32). همچنین فاینستاین در نظریه شهر عادلانه نشان می‌دهد که سیاست‌های عمومی می‌توانند متناسب با ساختار قدرت، نابرابری‌ها را کاهش دهند یا آن را افزایش دهند. از این رو، سیاست‌های باز توزیعی اگر فاقد نگاه فضایی باشند، می‌توانند به تمرکز منابع در مراکز قدرت و تعمیق نابرابری‌های منطقه‌ای منجر شوند (Fainstein, 2010: 5).

1. Dlabac

2. Ghaderi & Hafeznia

اقتصاددانان در پژوهش‌های خود در مورد نابرابری بیشتر به بررسی نابرابری در بعد اقتصادی، به خصوص درآمدی پرداخته‌اند (گودرزی و همکاران، ۱۳۹۵: ۵). به گونه‌ای که پیشینه طرح مباحث نظری در رابطه با نابرابری به صورت مدون در ادبیات رشد اقتصادی و مفهوم همگرایی که از رشد نئوکلاسیک اثر می‌گیرد، یافت می‌شود (شه‌بازی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۵۷). نابرابری توزیع نابرابر فرصت‌های اقتصادی در مناطق مختلف کشور است که می‌تواند جلوه‌های مختلفی داشته باشد. از لحاظ نظری، پنج رویکرد کلی در رابطه با عدم تعادل و نابرابری فضایی وجود دارد. رویکرد نهادگرایان، نابرابری را ناشی از عملکرد بازار سرمایه‌داری می‌داند (نظم‌فر و همکاران، ۱۳۹۴: ۶). این رویکرد بر نقش نهادها، مسیرهای تاریخی و وابستگی به گذشته در شکل‌دهی به نتایج سیاستی تأکید دارد. نورث معتقد است که نهادها قواعد بازی در جامعه هستند و مسیر توسعه اقتصادی را تعیین می‌کنند، به گونه‌ای که تغییر نهادها معمولاً تدریجی بوده و انتخاب‌های آینده را در چارچوب مسیرهای گذشته محدود می‌سازد (North, 1990: 4). حال نیز با معرفی تغییر سیاستی مبتنی بر مسیر تأکید می‌کند که تحولات نهادی عمدتاً در چارچوب محدودیت‌های تاریخی شکل می‌گیرند و تغییرات اساسی تنها در شرایط بحرانی امکان‌پذیر است (Hall, 1996: 933). از سوی دیگر اسکاکپول نیز با تحلیل دولت‌ها در شرایط بحران نشان داد که جنگ‌ها و انقلاب‌ها قادر هستند به عنوان نقاط عطف تاریخی، ساختارهای نهادی جدیدی ایجاد کنند که دارای اثرات بلندمدتی بر توزیع منابع و قدرت هستند (Skocpol, 1979: 19). رویکرد نهائون بر اصول نئوکلاسیک تعادل اقتصادی تأکید دارد و مبتنی بر اهمیت تخصیص منابع از طریق بازار است که با توسعه اقتصادی و بازارهای مختلف، نابرابری منطقه‌ای نیز کاهش می‌یابد. رویکرد سوم، انتشاریون است که بر انتشار فضایی رشد اعتقاد دارد. این رویکرد می‌تواند خالق نوآوری‌ها در اقتصاد فضا باشد. رویکرد رادیکال چهارمین رویکرد محسوب می‌گردد. در این رویکرد سه دیدگاه وابستگی، مارکسیستی و دیدگاه مبادله نابرابر وجود دارد که هر یک نابرابری فضایی را ناشی از عوامل مختلف می‌دانند. در نهایت رویکرد پنجم به نظریه تفکیک نابرابر پل کولومی در سال ۱۹۸۵ تعلق دارد. این رویکرد، روند تغییرات اجتماعی را تفکیک ساختاری می‌دانند (پریزادی و میرزازاده، ۱۳۹۷: ۱۸۶).

یکی دیگر از نظریات مطرح‌شده در زمینه عدم تعادل اقتصادی، نظریه دولت رانتیر است که بر منطق خاص رابطه دولت و جامعه در اقتصادهای متکی بر درآمدهای خارجی، به ویژه نفت، تأکید دارد. در این چارچوب، دولت‌هایی که بخش عمده درآمد خود را از منابع رانتی کسب می‌کنند، به جای اتکا به گرفتن مالیات از جامعه، به توزیع مستقیم منابع برای کسب مشروعیت سیاسی و اجتماعی روی می‌آورند. در این الگو، رابطه دولت و جامعه از یک رابطه مالیاتی-نماینده‌گی به یک رابطه توزیعی-وابسته تغییر می‌کند (Mahdavy, 1970: 429-432). همچنین بیلای و لوسیان بیانی می‌کنند که در دولت‌های رانتی، دولت به بازیگر اصلی تخصیص منابع تبدیل می‌شود و از این طریق ساختارهای اقتصادی و اجتماعی را بازتولید می‌کند (Beblawi & Luciani, 1987: 11-21). به زعم کارل وفور منابع طبیعی می‌تواند به تضعیف ظرفیت نهادی و گسترش وابستگی ساختاری دولت منجر شود (Karl, 1997: 43-58). رأس نیز با تحلیل تطبیقی کشورهای نفتی تأکید می‌کند که درآمدهای نفتی الزاماً به کاهش نابرابری منجر نمی‌شوند، بلکه در بسیاری موارد به بازتولید شکاف‌های اجتماعی و منطقه‌ای ختم می‌شود (Ross, 2001: 325-361). بنابراین، از منظر این نظریه، سیاست‌های باز توزیعی علاوه بر آنکه ابزار عدالت اجتماعی محسوب می‌شوند سازوکاری برای مدیریت وابستگی اجتماعی و تثبیت ساختار قدرت نیز می‌باشند.

روش پژوهش

روش پژوهش این مطالعه مبتنی بر یک رویکرد کیفی و تحلیلی-تفسیری در چارچوب اقتصاد سیاسی- فضایی است که هدف آن واکاوی منطق نهادی و سازوکارهای باز توزیع عدالت در دهه نخست پس از انقلاب اسلامی در ایران است. در این پژوهش، اسناد حقوقی و برنامه‌ای به عنوان داده‌های اصلی مورد استفاده قرار گرفته‌اند و تحلیل بر مبنای خوانش نظام‌مند متون قانونی و نهادی انجام شده است. از این رو، پژوهش حاضر در زمره مطالعات اسنادی و تحلیل محتوای کیفی قرار می‌گیرد که در آن، متن به مثابه منبع تولید معنا و بازنمایی ساختار قدرت و سیاست مورد بررسی قرار می‌گیرد. جامعه مورد مطالعه شامل اسناد کلیدی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (مصوب ۱۳۵۸؛ بازنگری ۱۳۶۸) به عنوان چارچوب حقوقی و هنجاری نظام حکمرانی، قانون بودجه سال ۱۳۶۰ به عنوان سند اجرایی و بازتاب‌دهنده منطق تخصیص منابع مالی در شرایط خاص تاریخی (از جمله جنگ و بازسازی) و اساس‌نامه و ساختار نهادی جهاد سازندگی و بنیاد مسکن انقلاب اسلامی به عنوان نهادهای عملیاتی‌کننده سیاست‌های توسعه‌ای و باز توزیعی است. این اسناد به صورت هدفمند انتخاب شده‌اند، زیرا هر یک نماینده یک سطح متفاوت از حکمرانی شامل سطح حقوقی، مالی و نهادی هستند و در مجموع امکان تحلیل چند لایه از منطق عدالت در ساختار دولت را فراهم می‌کنند.

فرآیند تحلیل داده‌ها بر اساس تحلیل محتوای کیفی هدایت شده انجام شده است. در این چارچوب، ابتدا واحدهای معنایی مرتبط با مفاهیمی مانند باز توزیع منابع، عدالت اجتماعی، توزیع فضایی، مسکن، زمین، اعتبارات مالی و سیاست‌های منطقه‌ای از متن اسناد استخراج شد. سپس این واحدها در قالب کدهای مفهومی دسته‌بندی شدند و در مرحله بعد، این کدها به مقوله‌های کلان‌تری مانند ابزارهای مالی باز توزیع، سیاست زمین و مسکن، کنترل اعتباری دولت، مداخله فضایی دولت و ساختار حکمرانی چند سطحی تجمیع شدند. در نهایت، روابط میان این مقوله‌ها در قالب یک چارچوب تحلیلی اقتصاد سیاسی-فضایی تفسیر و صورت‌بندی گردید. به منظور افزایش انسجام و اعتبار تحلیلی، داده‌ها به صورت تطبیقی و بین متنی بررسی گردیدند. بدین مفهوم که مفاهیم مشابه در اسناد مختلف (مانند عدالت، مسکن، زمین، یا باز توزیع منابع) در کنار یکدیگر قرار گرفته و تفاوت‌ها و همپوشانی‌های آن‌ها تحلیل خواهد شد. این روش امکان شناسایی الگوهای پایدار حکمرانی در سطح کلان را فراهم کرده و از تقلیل تحلیل به مطالعه تک سند جلوگیری خواهد نمود.

یافته‌ها

تحلیل اسنادی عدالت و نابرابری فضایی در اقتصاد سیاسی باز توزیع (۱۳۶۸-۱۳۵۷)

در این بخش، یافته‌های پژوهش بر پایه تحلیل محتوای اسناد بالادستی و نهادی دهه نخست انقلاب اسلامی استخراج شده است. این اسناد شامل قانون اساسی، قوانین و سیاست‌های بودجه‌ای (به ویژه قانون بودجه ۱۳۶۰) و همچنین اسناد نهادی مرتبط با نهادهای توسعه‌ای از جمله جهاد سازندگی و بنیاد مسکن می‌باشد. تمرکز تحلیل بر شناسایی مبانی نهادی، اقتصادی و سیاسی سیاست‌های باز توزیعی و نیز سازوکارهای اجرایی اثرگذار بر سازمان‌دهی فضایی توسعه بوده است. در این چارچوب، تلاش شده است منطق حکمرانی و الگوی مداخله دولت در فرآیند توزیع منابع و خدمات به صورت نظام‌مند استخراج و تبیین گردد.

چارچوب حقوقی و اصول بنیادین عدالت در قانون اساسی

قانون اساسی یک چارچوب نظام‌مند برای تحقق عدالت اجتماعی و باز توزیع منابع طراحی کرده است. در اصل ۳، دولت موظف می‌شود تبعیض را رفع کند و فرصت‌های برابر ایجاد نماید که این امر به تقویت عدالت اجتماعی فراگیر منجر می‌شود. همچنین در اصل ۲۹، حق برخورداری از تأمین اجتماعی به رسمیت شناخته می‌شود و نقش دولت در حمایت حداقلی از شهروندان تثبیت می‌گردد. از سوی دیگر در اصل ۳۱ نیز حق مسکن را به عنوان یک حق عمومی تعریف می‌کند و دولت را در تأمین نیازهای اساسی زندگی مسئول می‌سازد. در اصل ۴۳، تأمین نیازهای بنیادین مانند خوراک، مسکن و اشتغال به عنوان هدف سیاست‌گذاری اقتصادی مطرح می‌شود و رویکردی معیشت محور در اقتصاد تقویت می‌گردد. در سطح ساختاری، اصل ۴۴ با تعریف نظام سه‌بخشی اقتصاد، زمینه تنظیم مالکیت و باز توزیع منابع را فراهم می‌کند و سعی بر آن است تعادل میان بخش‌های مختلف اقتصادی برقرار شود. همچنین اصل ۴۸ بر توزیع عادلانه منابع بین مناطق تأکید دارد و عدالت فضایی را در سطح ملی نهادینه می‌سازد. این اصول یک الگوی چند سطحی از عدالت را شکل می‌دهند که هم ابعاد اجتماعی، هم اقتصادی و هم جغرافیایی را در برمی‌گیرد و جهت‌گیری سیاستی دولت را به سمت کاهش نابرابری‌ها و تقویت باز توزیع منابع هدایت می‌کند (جدول ۱).

جدول ۱. اصول قانون اساسی مرتبط با عدالت و باز توزیع

اصل	اصل ۳	اصل ۲۹	اصل ۳۱	اصل ۴۳	اصل ۴۴	اصل ۴۸
موضوع	رفع تبعیض و ایجاد امکانات عادلانه	حق تأمین اجتماعی	حق مسکن	تأمین نیازهای اساسی	ساختار سه‌بخشی اقتصاد	توزیع عادلانه منابع بین مناطق
دلالت	عدالت اجتماعی	دولت رفاه	مسکن به عنوان حق عمومی	اقتصاد معیشتی - عدالت محور	تنظیم مالکیت و توزیع	عدالت فضایی منطقه‌ای

باز توزیع مالی و سیاست‌های بودجه‌ای

بررسی ساختار بودجه‌ای نشان می‌دهد که نظام مالی کشور به صورت آشکار بر محور دولت بزرگ و متمرکز تنظیم شده است. حجم کل بودجه معادل ۳/۱۶ تریلیون ریال و سهم بالای درآمدهای عمومی (۳/۰۳۷ تریلیون ریال) بیانگر وابستگی شدید اقتصاد به دولت مرکزی است و نقش بازار در تأمین منابع مالی را محدود می‌سازد. همچنین، تخصیص تنخواه خزانه به میزان ۱۵۰ میلیارد ریال نشان می‌دهد که کنترل نقدینگی و مدیریت جریان‌های مالی به‌طور متمرکز در اختیار دولت قرار داشته است. علاوه بر آن، تنخواه اختصاص‌یافته برای کالاهای اساسی تا سقف ۳۵۰ میلیارد ریال، بیانگر رویکرد مداخله‌گرایانه دولت در مدیریت بحران‌های معیشتی و تنظیم بازار کالاهای حیاتی است. در سطح اولویت‌های تخصیصی نیز، اختصاص ۳۵۰ میلیارد ریال به اعتبارات جنگی نشان می‌دهد که ملاحظات امنیتی و شرایط جنگی نقش تعیین‌کننده‌ای در جهت‌دهی بودجه داشته‌اند. در کنار آن، سیاست بانکی مبتنی بر اعطای اعتبارات هدفمند دولتی گویای آن است که نظام مالی بر هدایت اعتبارات از سوی دولت استوار شده است. در واقع این الگوی بودجه‌ای نشان می‌دهد که سیاست مالی در این دوره به سمت مداخله فعال دولت، تمرکزگرایی و اولویت دهی به امنیت و تأمین کالاهای اساسی حرکت کرده و کارکرد توزیعی و کنترلی دولت بر کارکردهای صرفاً توسعه‌ای غلبه یافته است (جدول ۲).

جدول ۲. ساختار بودجه و ابزارهای مالی

مؤلفه	کل بودجه	درآمد عمومی	تنخواه خزانه	تنخواه کالاهای اساسی	اعتبارات جنگی	سیاست بانکی
مقدار/مکانیزم	۳/۱۶ تریلیون ریال	۳/۰۳۷ تریلیون ریال	۱۵۰ میلیارد ریال	تا ۳۵۰ میلیارد ریال	۳۵۰ میلیارد ریال	اعتبارات هدفمند دولتی
کارکرد	دولت بزرگ و متمرکز	وابستگی به دولت مرکزی	کنترل نقدینگی مرکزی	مدیریت بحران اقتصادی	اولویت امنیتی	هدایت سرمایه

باز توزیع فضایی زمین، مسکن و روستا

جدول ۳ بر اساس سیاست‌های زمین و مسکن تنظیم گردیده است و نشان می‌دهد که دولت با یک رویکرد مداخله‌گرایانه مستقیم در بازار زمین و سازمان‌دهی فضایی عمل کرده است. در این چارچوب، بنیاد مسکن با واگذاری زمین رایگان، نوعی یارانه فضایی مستقیم ایجاد کرده و دسترسی گروه‌های کم‌درآمد به زمین را تسهیل نموده است. قانون زمین شهری نیز با اعمال کنترل بر مالکیت زمین، نقش مهمی را در مهار سوداگری و تنظیم بازار زمین ایفا کرده است. در همین راستا، طرح‌های هادی به عنوان ابزار برنامه‌ریزی روستایی، سامان‌دهی فضایی سکونتگاه‌های روستایی را هدف قرار داده و تلاش کرده است الگوی استقرار جمعیت را منسجم‌تر سازد. در سطحی دیگر، سیاست‌های بازسازی جنگی نشان می‌دهد که دولت از طریق مداخله مستقیم در فضا، به باز توزیع منطقه‌ای خدمات و منابع پرداخته است. همچنین، تأمین زیرساخت‌هایی مانند آب، برق و راه به عنوان بخشی از سیاست‌های فضایی، به تولید و تثبیت فضای زیست کمک کرده و زمینه توسعه سکونتگاه‌ها را فراهم ساخته است.

جدول ۳. سیاست‌های زمین و مسکن

نهاد/قانون	بنیاد مسکن	قانون زمین شهری	طرح‌های هادی	بازسازی جنگی	تأمین زیرساخت
ابزار سیاستی	واگذاری زمین رایگان	کنترل مالکیت زمین	برنامه‌ریزی روستایی	مداخله دولت در فضا	آب، برق، راه
کارکرد فضایی	یارانه فضایی مستقیم	مهار بازار زمین	سامان‌دهی فضایی روستا	باز توزیع منطقه‌ای	تولید فضای زیست

نهادهای اجرایی و شبکه حکمرانی توسعه

ساختار جهاد سازندگی نشان‌دهنده شکل‌گیری یک شبکه حکمرانی چند سطحی برای پیشبرد اهداف توسعه و عمران در مناطق مختلف کشور است. در سطح ملی، شورای عالی مسئول سیاست‌گذاری کلان و تعیین جهت‌گیری‌های راهبردی است و چارچوب‌های اصلی فعالیت را تدوین نموده است. در سطح استانی، شوراهای استان وظیفه هماهنگی منطقه‌ای و تطبیق سیاست‌های ملی با شرایط محلی را عهده‌دار بوده است. همچنین، شوراهای شهرستان به عنوان بازوی اجرایی این ساختار، مسئول اجرای برنامه‌ها و پروژه‌های توسعه‌ای در مقیاس محلی بوده‌اند. این سلسله‌مراتب سازمانی امکان انتقال سیاست‌ها از سطح ملی به سطوح پایین‌تر و نظارت بر اجرای آن‌ها را فراهم می‌ساخته است. در سطح محلی، گروه‌های تخصصی نقش اصلی را در شناسایی نیازها، عملیات میدانی و اجرای پروژه‌های عمرانی ایفا می‌کرده‌اند و ارتباط مستقیمی با جوامع محلی داشته‌اند. علاوه بر این، بهره‌گیری از نیروهای داوطلب به عنوان یکی از مهم‌ترین منابع انسانی جهاد سازندگی، زمینه مشارکت مردمی در فرایند توسعه را فراهم کرده و هزینه‌های اجرایی را کاهش داده است (جدول ۴).

جدول ۴. ساختار جهاد سازندگی

سطح	ملی	استان	شهرستان	محلی	منابع انسانی
ساختار	شورای عالی	شورای استان	شورای شهرستان	گروه‌های تخصصی	داوطلبین
کارکرد	سیاست‌گذاری کلان	هماهنگی منطقه‌ای	اجرا	عملیات میدانی	نیروی کار ارزان/مردمی

منبع: اساس‌نامه طرح جهاد سازندگی

کنترل نهادی، امتیازات و ابزارهای قدرت

جدول ۵ نشان می‌دهد که نهادهای فعال در حوزه توسعه و بازسازی از مجموعه‌ای از امتیازات اقتصادی، حقوقی و اداری برخوردار بوده‌اند که ظرفیت اجرایی و استقلال عملیاتی آن‌ها را افزایش داده است. معافیت مالیاتی بنیاد مسکن به عنوان یک امتیاز اقتصادی، امکان تخصیص بخش بیشتری از منابع به فعالیت‌های عمرانی و توسعه‌ای را فراهم کرده و به تقویت جایگاه نهادی این سازمان کمک نموده است. همچنین، معافیت از برخی فرآیندهای دادرسی و محدودیت‌های حقوقی، انعطاف‌پذیری بیشتری در اجرای مأموریت‌ها به وجود آورده که سطح استقلال نهادی را افزایش داده است. از سوی دیگر کنترل بانک مرکزی بر تنخواه و منابع مالی، گویای تمرکز قدرت مالی در سطح حاکمیت مرکزی و محدودیت استقلال کامل نهادها در حوزه مالی است. همچنین، وجود سازوکار نظارت دوگانه از سوی دولت و نهادهای روحانی، نوعی مشروعیت ترکیبی سیاسی ایجاد کرده و پیوند میان اقتدار اداری و مشروعیت ایدئولوژیک را تقویت نموده است. از سوی دیگر، دادن این اختیار به شورای عالی، جهت امکان انحلال نهادها، بیانگر استمرار کنترل سلسله‌مراتبی و حفظ اقتدار ساختار مرکزی بر سازمان‌های اجرایی بوده است.

جدول ۵. ابزارهای نهادی و امتیازات ویژه

ابزار	معافیت مالیاتی	معافیت	آیین‌نامه‌گذاری	کنترل بانک	نظارت دوگانه	انحلال توسط
بنیاد مسکن	دادرسی	داخلی	مرکزی بر تنخواه	(دولت/روحانیت)	شورای عالی	نوع
اقتصادی	حقوقی	اداری	مالی	سیاسی	نهادی	امتیاز
تقویت نهادی	افزایش	خودمختاری	تمرکز قدرت	مشروعیت ترکیبی	کنترل	اثر
استقلال	اجرائی	سلسله‌مراتبی				نهادی

تحلیل اقتصاد سیاسی و عدالت فضایی اسناد نهادی دهه اول انقلاب ایران

در این بخش از پژوهش با رویکرد اقتصاد سیاسی و عدالت فضایی، به تحلیل اسناد نهادی و سیاستی دهه نخست انقلاب اسلامی ایران پرداخته شد. تمرکز اصلی بر بررسی نحوه صورت‌بندی سازوکارهای حکمرانی، باز توزیع منابع و مداخلات فضایی دولت در چارچوب قانون اساسی، قوانین بودجه‌ای و نهادهای انقلابی است. هدف آن است که منطق نهادی و اقتصادی حاکم بر الگوی توسعه در این دوره و نحوه اثرگذاری آن بر سازمان فضایی کشور به صورت نظام‌مند تبیین گردد.

ساختار کلان حکمرانی و معماری نهادی

در دهه نخست پس از انقلاب، الگوی حکمرانی توسعه و عدالت فضایی بر ترکیبی از ساختارهای مشارکتی و متمرکز استوار بوده است. جهاد سازندگی به عنوان مهم‌ترین نهاد توسعه‌ای این دوره، از یک ساختار چند سطحی بهره می‌برده که سطوح ملی، استانی، شهرستانی و محلی را به یکدیگر متصل می‌کرده است. حضور هم‌زمان دولت، نیروهای محلی و

مشارکت مردمی در این نهاد، بیانگر شکل‌گیری الگویی شبکه‌ای از حکمرانی بوده که اجرای برنامه‌های عمرانی و توسعه روستایی را تسهیل می‌کرده است. این ساختار امکان انتقال نیازها و مطالبات محلی به سطوح بالاتر تصمیم‌گیری را فراهم می‌نموده و از این طریق به توزیع متوازن‌تر خدمات و امکانات در مناطق محروم کمک کرده است. در مقابل، بنیاد مسکن و قانون بودجه بیشتر بر منطق تمرکزگرایی نهادی و مالی استوار بوده‌اند. بنیاد مسکن با ساختار متمرکز-شورایی خود، تصمیم‌گیری و تخصیص منابع را در چارچوبی نسبتاً متمرکز سازمان‌دهی می‌کرده و نقش مهمی در اجرای سیاست‌های زمین، مسکن و بازسازی مناطق آسیب‌دیده بر عهده داشته است. قانون بودجه نیز با واگذاری مدیریت منابع مالی به دولت مرکزی، بانک مرکزی و سازمان برنامه، تمرکز کامل قدرت مالی را در سطح ملی تقویت می‌کرده است. این اسناد نشان می‌دهند که معماری نهادی دهه نخست انقلاب بر ترکیب دو منطق حکمرانی استوار بوده است که از یک سو مشارکت مردمی و شبکه‌ای در اجرای برنامه‌های توسعه‌ای مورد تأکید قرار می‌گرفته و از سوی دیگر، کنترل منابع، سیاست‌گذاری و تخصیص اعتبارات در سطح مرکزی حفظ می‌شده است (جدول ۶).

جدول ۶. الگوی نهادی و سطح تصمیم‌گیری در اسناد

سند	سطح حکمرانی	بازیگران اصلی	ویژگی ساختاری
جهاد سازندگی	چند سطحی (ملی تا روستا)	امام، دولت، مردم، نیروهای محلی	شبکه‌ای و مشارکتی
بنیاد مسکن	متمرکز-شورایی	دولت، روحانیت، کارشناسان	شبه‌دولتی متمرکز
قانون بودجه	دولت مرکزی	دولت، بانک مرکزی، سازمان برنامه	تمرکز کامل مالی

سیاست زمین، فضا و کنترل سرزمینی

سیاست زمین در دهه نخست انقلاب به عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارهای تحقق عدالت فضایی و باز توزیع منابع مورد توجه بوده است. بنیاد مسکن از طریق واگذاری زمین‌های دولتی و اراضی متعلق به بنیاد مستضعفان، تلاش می‌کرد دسترسی گروه‌های کم‌درآمد به زمین و مسکن را تسهیل نماید. این سیاست با ارائه خدمات زیرساختی همراه می‌شد و علاوه بر واگذاری صرف زمین، به ایجاد شرایط مناسب برای سکونت و توسعه فضایی منجر گردید. در نتیجه، مدیریت زمین در چارچوبی متمرکز سازمان‌دهی می‌شد و دولت نقش اصلی را در تخصیص و توزیع این منبع راهبردی بر عهده می‌گرفت. در همین دوره، قانون زمین شهری با هدف جلوگیری از احتکار زمین و کنترل فعالیت‌های سوداگرانه در بازار املاک به اجرا درآمد. این قانون از طریق تنظیم مالکیت شهری و محدود کردن تمرکز زمین در دست گروه‌های خاص، به دنبال هدایت توسعه شهری در مسیر اهداف عدالت‌محور بود. در کنار این اقدامات، جهاد سازندگی با اجرای پروژه‌های عمرانی و توسعه‌ای در مناطق روستایی، به‌طور مستقیم در سازمان‌دهی فضا و بهبود دسترسی روستاییان به امکانات و خدمات مداخله می‌کرد (جدول ۷).

جدول ۷. سیاست زمین و ابزارهای فضایی

نوع کنترل	ابزار اجرایی	سیاست زمین	سند
تمرکز مدیریت زمین	زمین رایگان + خدمات زیرساختی	واگذاری زمین دولتی و بنیاد مستضعفان	بنیاد مسکن
کنترل بازار زمین	تنظیم مالکیت شهری	جلوگیری از احتکار زمین	قانون زمین شهری
مداخله مستقیم فضایی	پروژه‌های عمرانی	دسترسی به زمین روستایی	جهاد سازندگی

منابع مالی و اقتصاد سیاسی دولت

بررسی منابع مالی و اقتصاد سیاسی دولت نشان می‌دهد که ساختار تأمین مالی نهادهای توسعه‌ای در دهه نخست انقلاب بر ترکیبی از منابع دولتی، عمومی و مردمی استوار بوده و هر یک از نهادها از الگوی خاصی برای بسیج منابع استفاده می‌کرده‌اند. قوانین بودجه مهم‌ترین ابزار مالی دولت به شمار می‌رفت که از طریق درآمدهای عمومی و ظرفیت‌های بانک مرکزی، منابع موردنیاز برنامه‌های اجرایی را تأمین می‌کرد. استفاده از تنخواه و اعتبارات بخشی نیز بیانگر آن است که تخصیص منابع در چارچوب یک نظام مالی متمرکز و دولت‌محور انجام می‌شد. در این الگو، دولت نقش اصلی را در جمع‌آوری، مدیریت و توزیع منابع اقتصادی بر عهده داشت و از طریق کنترل بودجه و اعتبارات، جهت‌گیری توسعه را تعیین می‌کرد. از سوی دیگر، بنیاد مسکن نیز از ساختاری ترکیبی برای تأمین مالی بهره می‌برد. این بنیاد علاوه بر اعتبارات دولتی، از منابعی مانند حساب ۱۰۰ امام و کمک‌های مردمی نیز استفاده می‌کرد. این ویژگی، ماهیتی شبه‌دولتی به بنیاد مسکن می‌بخشید و امکان پیوند میان ظرفیت‌های حکومتی و حمایت‌های اجتماعی را فراهم می‌ساخت. جهاد سازندگی نیز علاوه بر بهره‌مندی از بودجه‌های عمرانی، به مشارکت داوطلبانه مردم و نیروهای محلی متکی بود و الگویی از اقتصاد جهادی را شکل می‌داد که در آن سرمایه اجتماعی و مشارکت مردمی در کنار منابع دولتی قرار می‌گرفت (جدول ۸).

جدول ۸. ساختار تأمین مالی

سند	منبع مالی	سازوکار	ماهیت اقتصادی
قانون بودجه ۱۳۶۰	درآمد عمومی + بانک مرکزی	تنخواه، اعتبارات بخشی	دولت‌محور
بنیاد مسکن	بودجه + حساب ۱۰۰ + کمک‌ها	ترکیب دولتی-خبریه	شبه‌دولتی
جهاد سازندگی	بودجه عمرانی + مردم	کمک داوطلبانه	اقتصاد جهادی

سیاست‌های باز توزیعی و عدالت اجتماعی

بررسی سیاست‌های باز توزیعی در دهه نخست انقلاب نشان می‌دهد که این سیاست‌ها مجموعه‌ای از ابزارهای حقوقی، مالی و توسعه‌ای استوار بوده‌اند که با هدف کاهش نابرابری‌های اجتماعی و ارتقای عدالت اجتماعی طراحی شده‌اند. قانون اساسی به عنوان مهم‌ترین سند بالادستی، از طریق به رسمیت شناختن حقوق اجتماعی مانند حق مسکن، رفاه و تأمین اجتماعی، چارچوبی قانونی را برای حمایت از شهروندان فراهم کرد. در این رویکرد، عدالت اجتماعی علاوه بر آنکه یک هدف سیاستی است، یک حق عمومی شناخته شده بود و دولت مسئولیت داشت شرایط لازم برای تحقق آن فراهم سازد. از این منظر، قانون اساسی بنیان نظری و نهادی سیاست‌های باز توزیعی را شکل می‌داد و جهت‌گیری کلی نظام حکمرانی را به سوی حمایت از اقشار آسیب‌پذیر هدایت می‌نمود. در سطح اجرایی، بنیاد مسکن و جهاد سازندگی نقش محوری در تحقق اهداف باز توزیعی ایفا می‌کردند. بنیاد مسکن از طریق تأمین مسکن برای محرومان شهری و روستایی، نوعی مداخله کالایی - فضایی را دنبال می‌کرد و تلاش داشت نابرابری در دسترسی به زمین و مسکن را کاهش دهد. جهاد سازندگی نیز با توسعه زیرساخت‌ها و ارائه خدمات عمرانی در مناطق محروم، به‌طور مستقیم در فرآیند توسعه روستایی و کاهش شکاف‌های منطقه‌ای مداخله می‌کرد. در کنار این نهادها، بودجه‌های مصوب با تخصیص یارانه‌ها و کمک‌های نقدی به گروه‌های هدف، سازوکاری مالی برای حمایت از اقشار خاص را فراهم می‌ساخت (جدول ۹).

جدول ۹. ابزارهای باز توزیع اجتماعی

سند	ابزار باز توزیع	گروه هدف	نوع مداخله
قانون اساسی	حقوق اجتماعی (مسکن، رفاه)	کل جامعه	حقوق محور
بنیاد مسکن	مسکن محرومان	فقرا شهری و روستایی	کالایی-فضایی
جهاد سازندگی	خدمات روستایی	مناطق محروم	توسعه مستقیم
بودجه	یارانه و کمک نقدی	گروه‌های خاص	هدفمند

ساختار قدرت نهادی و ترکیب بازیگران

بررسی ساختار قدرت نهادی در دهه اول انقلاب، بیانگر این است که نهادهای اصلی توسعه‌ای و اقتصادی دهه نخست انقلاب از ترکیب‌های متفاوتی از قدرت و کنشگران نهادی بهره‌می‌برده‌اند و هر یک بر اساس منطق حکمرانی خاصی عمل می‌کرده‌اند. به‌گونه‌ای که در جهاد سازندگی، حضور هم‌زمان رهبری سیاسی، دولت، نیروهای مردمی و برخی نهادهای نظامی، ساختاری چند بازیگری را شکل می‌داد که مشروعیت خود را از تلفیق منابع مختلف قدرت کسب می‌کردند. این ترکیب باعث گردید، جهاد سازندگی علاوه بر برخورداری از حمایت سیاسی و حکومتی، از ظرفیت‌های اجتماعی و مشارکت مردمی نیز بهره‌مند شود. در نتیجه، الگوی حکمرانی این نهاد بر نوعی مشروعیت ترکیبی استوار بود که عناصر ایدئولوژیک، مردمی و اجرایی را در کنار یکدیگر قرار می‌داد. در مقابل، بنیاد مسکن بر اتلافی میان دولت، روحانیت و کارشناسان فنی تکیه داشت و از این‌رو منطق حکمرانی آن را می‌توان تکنو-ایدئولوژیک توصیف کرد. در این الگو، مشروعیت ایدئولوژیک و مذهبی با دانش تخصصی و سازوکارهای اجرایی پیوند می‌خورد و زمینه اجرای سیاست‌های مسکن و توسعه فضایی را فراهم می‌ساخت. همچنین، ساختار قدرت در نظام بودجه‌ریزی عمدتاً در اختیار دولت، بانک مرکزی و نهادهای برنامه‌ریزی قرار داشت و بر منطق بوروکراتیک-مالی استوار بود. در این چارچوب، تصمیم‌گیری‌ها از طریق سازوکارهای رسمی اداری و ابزارهای مالی انجام می‌شد و مدیریت منابع در سطح مرکزی تمرکز می‌یافت (جدول ۱۰).

جدول ۱۰. ترکیب قدرت در نهادها

نهاد	جهاد سازندگی	بنیاد مسکن	بودجه
ترکیب قدرت	امام + دولت + مردم + نظامی‌ها	دولت + روحانیت + تکنوکرات‌ها	دولت + بانک مرکزی + برنامه‌ریزی
منطق حکمرانی	مشروعیت ترکیبی	تکنو-ایدئولوژیک	بوروکراتیک-مالی

ابزارهای کنترل و تنظیم توسعه

با توجه به یافته‌های جدول ۱۱ می‌توان بیان نمود که حکمرانی توسعه در دهه نخست انقلاب بر مجموعه‌ای از ابزارهای مالی، اداری و نهادی استوار بوده که امکان هدایت، کنترل و هماهنگی فرایند توسعه را در سطوح مختلف فراهم ساخته بود. یکی از مهم‌ترین ابزارهای مالی، تنخواه خزانه است که نقش محوری در مدیریت نقدینگی و تأمین منابع موردنیاز دستگاه‌های اجرایی ایفا می‌کرده است. این امر به دولت امکان می‌داد تا در شرایط محدودیت منابع و نوسانات اقتصادی، کنترل بیشتری بر جریان‌های مالی داشته باشد و اولویت‌های توسعه‌ای را در سطح ملی مدیریت کند. از سوی دیگر، موافقت‌نامه‌های بودجه‌ای به عنوان ابزاری برای تخصیص و نظارت بر اعتبارات، اجرای پروژه‌ها و برنامه‌های سازمانی را در چارچوب اهداف تعیین شده هدایت می‌کردند و سطحی از پاسخگویی و کنترل اداری را به وجود می‌آوردند. در این میان، شوراها چند سطحی نیز نقش مهمی در هماهنگی میان سطوح مختلف تصمیم‌گیری و اجرا بر عهده

داشتند و امکان انتقال نیازها و مطالبات محلی به ساختارهای بالاتر حکمرانی را فراهم می‌ساختند. این شوراهای از طریق ایجاد ارتباط میان نهادهای محلی، منطقه‌ای و ملی، زمینه افزایش انسجام سیاست‌های توسعه‌ای را فراهم ساخت. بانک مرکزی نیز با هدایت و تخصیص اعتبارات، یکی از اصلی‌ترین ابزارهای کنترل اقتصاد کلان محسوب می‌شد و از طریق سیاست‌های اعتباری، جهت‌گیری فعالیت‌های اقتصادی و توسعه‌ای را تحت تأثیر قرار می‌داد.

جدول ۱۱. ابزارهای حکمرانی توسعه

ابزار	تنخواه خزانه	موافقت‌نامه بودجه	شوراهای چند سطحی	بانک مرکزی
کارکرد	مدیریت نقدینگی	کنترل پروژه‌ها	هماهنگی محلی	تخصیص اعتبارات
سطح کنترل	ملی	سازمانی	منطقه‌ای	کلان

منطق مشترک حکمرانی در سه سند اصلی

بررسی سه دسته سند مورد مطالعه که شامل قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (با تمرکز بر اصول عدالت‌محور)، ساختارهای اجرایی دهه اول انقلاب نظیر جهاد سازندگی و بنیاد مسکن، و نیز قانون بودجه ۱۳۶۰ نشان می‌دهد که یک منطق واحد اما چند لایه از حکمرانی وجود دارد که در آن دولت به عنوان محور مرکزی تولید، توزیع و بازآرایی منابع عمل می‌کند. این منطق در سطحی عمیق‌تر علاوه بر آنکه یک الگوی سیاست‌گذاری اقتصادی یا اجتماعی است، به عنوان یک رژیم حکمرانی فضایی است که در آن فضا به واحد اصلی مداخله دولت به حساب می‌آید و تمامی سازوکارهای حقوقی، مالی و نهادی در خدمت بازتولید و باز توزیع فضایی نابرابری‌ها قرار دارند. در چنین چارچوبی، دولت تنظیم‌گر روابط اقتصادی، تولیدکننده مستقیم نظم اجتماعی و کالبدی است و از طریق ابزارهایی مانند زمین، مسکن، بودجه و زیرساخت، به بازآرایی جغرافیای توسعه می‌پردازد. در سطح قانون اساسی، اصول مرتبط با عدالت اجتماعی و فضایی نظیر اصول ۳، ۲۹، ۳۱، ۴۳، ۴۴ و ۴۸ یک بنیان حقوقی برای مداخله گسترده دولت در حوزه‌های رفاه، مسکن، اشتغال و توزیع منطقه‌ای منابع ایجاد می‌کنند. که در آن عدالت به عنوان یک تکلیف حقوقی الزام‌آور برای دولت تعریف می‌شود که دامنه آن از سطح فردی به سطح فضایی و سرزمینی گسترش یافته است. به ویژه اصل ۴۸ با وارد کردن مفهوم توزیع عادلانه منابع میان مناطق، عدالت را به صورت واضح در قالب یک مسئله فضایی بازتعریف می‌کند و به این ترتیب مبنای حقوقی سیاست‌های توسعه منطقه‌ای و مداخلات فضایی دولت را تثبیت می‌نماید. در امتداد این چارچوب حقوقی، نهادهایی مانند جهاد سازندگی و بنیاد مسکن نقش سازوکارهای اجرایی تحقق همین منطق را بر عهده می‌گیرند. جهاد سازندگی با اتکا به ساختارهای غیرمتمرکز اجرایی، بسیج نیروهای مردمی و مشارکت داوطلبانه، نوعی مدل توسعه مبتنی بر کنش اجتماعی مستقیم را ایجاد می‌کند که در آن دولت از طریق شبکه‌ای از نیروهای محلی به اعماق فضا نفوذ می‌کند. از سوی دیگر این مشارکت مردمی، در چارچوب اهداف و سیاست‌های دولت سازمان‌دهی و هدایت می‌شود و به جای شکل‌گیری یک حوزه مستقل اجتماعی، به ابزاری برای افزایش ظرفیت اجرایی دولت تبدیل می‌گردد. در مقابل، بنیاد مسکن با تمرکز بر مسکن، زمین و زیرساخت، شکل کالبدی‌تری از همین منطق را دنبال می‌کند و عدالت را مستقیماً در قالب واگذاری زمین، تولید سکونت و ساخت فضاهای زیستی بازتولید می‌نماید. در هر دو نهاد، عنصر مشترک این است که عدالت نه در سطح توزیع درآمد، بلکه در سطح تولید فضا محقق می‌گردد. در این سطح، آنچه از همپوشانی این سه حوزه نهادی، حقوقی و مالی حاصل می‌شود، شکل‌گیری یک رژیم خاص از دولت سازی است که در آن عدالت به صورت هم‌زمان حقوقی، نهادی و کالبدی بازتعریف می‌شود که در آن فضا موضوع اصلی سیاست‌گذاری است و دولت از

طریق مداخله مستقیم در زمین، مسکن، زیرساخت و توزیع منطقه‌ای منابع، به تولید نوع خاصی از نظم فضایی می‌پردازد (جدول ۱۲).

جدول ۱۲. منطق مشترک حکمرانی در سه سند اصلی

محور تحلیلی	قانون اساسی	جهاد سازندگی	قانون بودجه ۱۳۶۰	بنیاد مسکن	الگوی ترکیبی
نقش دولت	دولت رفاه-مداخله‌گر	دولت بسیج‌گر اجتماعی	دولت مالی متمرکز	دولت باز توزیعی فضایی	دولت توسعه‌گرای مداخله‌گر
واحد مداخله	فرد/خانوار	روستا/جامعه	کلان اقتصاد	سکونت/زمین	فضا به عنوان واحد اصلی
منطق عدالت	حقوق اجتماعی	عدالت انقلابی	توزیع بودجه‌ای	عدالت مسکن	عدالت فضایی-کالبدی
ابزار اصلی	حق و قانون	مشارکت و بسیج	بودجه و بانک	زمین و مسکن	ابزارهای فضا ساز
نوع مشارکت	حقوقی-غیرمستقیم	مستقیم-داوطلبانه	اداری-کنترلی	هدایت‌شده	مشارکت مهندسی شده
ساختار قدرت	دولت قانونی	دولت-جامعه شبکه‌ای	دولت بوروکراتیک	دولت شبه نهادی	دولت چند لایه

ابزارهای تولید عدالت در اقتصاد سیاسی-فضایی

جدول ۱۳ یکی از مهم‌ترین نقشه‌های عملیاتی دولت در تولید عدالت را نشان می‌دهد، که در آن عدالت به عنوان نتیجه مستقیم مداخله در ابزارهای مالی، زمینی، اعتباری و اجتماعی قابل مشاهده است. اگر این مجموعه ابزارها در سطح اقتصاد سیاسی- فضایی شرح داده شود، هر ابزار علاوه بر یک سازوکار اجرایی، یک رابطه قدرت فضایی را بازتولید می‌کند. بدین معنی که دولت از طریق کنترل هم‌زمان زمین، پول و نیروی اجتماعی، عملاً ساختار توزیع فضا را بازطراحی می‌کند. در سطح بودجه دولتی، یک ابزار کلاسیک باز توزیع مالی تخصیص منابع وجود دارد. اما در عمل این الگو به معنای تمرکز تصمیم‌گیری درباره این موضوع بود که کدام گروه اجتماعی، کدام منطقه و کدام نوع فضا امکان توسعه پیدا کند. این تمرکز مالی منجر می‌گردد که فضا به صورت سلسله‌مراتبی تولید شود؛ به گونه‌ای که مناطق بر اساس اولویت سیاسی و برنامه‌ای دولت شکل می‌گیرند. از سوی دیگر در سطح تنخواه خزانه، موضوع از باز توزیع به کنترل بحران و مدیریت جریان نقدینگی منتقل می‌شود. این ابزار نشان می‌دهد که دولت علاوه بر تخصیص منابع، در سطح زمان‌بندی توزیع منابع نیز مداخله می‌کند. در شرایطی مانند اقتصاد اضطراری یا اقتصاد جنگی، این ابزار، این اجزاء را به دولت می‌دهد تا الگوهای فضایی توسعه را به صورت موقت و عمیق بازآرایی کند و مناطق خاصی را به عنوان اولویت‌های فضایی تعریف کند. یکی از بنیادی‌ترین ابزارهای تولید فضا، زمین دولتی است. زمین در این ساختار علاوه بر آنکه یک دارایی اقتصادی محسوب می‌شود. زیرساخت تولید سکونت و هویت فضایی نیز می‌باشد. زمانی که دولت مالکیت زمین را در اختیار دارد و آن را به صورت هدفمند توزیع می‌کند، الگوی سکونت و ساختار اجتماعی فضا را نیز تعیین می‌کند. به گونه‌ای که این مداخله مستقیم در زمین باعث می‌شود که عدالت فضایی از سطح سیاست به سطح کالبدی و فیزیکی منتقل شود و شهر و روستا به عنوان محصول تصمیم سیاسی بازتعریف گردند. در این میان، بسیج مردمی دارای نقش متفاوتی می‌باشد، زیرا برخلاف ابزارهای مالی و مالکیتی، یک ابزار اجتماعی برای کاهش هزینه تولید فضا و افزایش سرعت مداخله است. اهمیت این ابزار در کارایی و نوع رابطه میان دولت و جامعه است. در واقع این ابزار نشان می‌دهد تولید فضا در این الگو توسط دولت و با نیروی اجتماعی هدایت می‌شود و جامعه به جای بازیگر مستقل، به نیروی اجرایی پروژه‌های فضایی دولت تبدیل می‌شود و همین امر باعث افزایش عمق نفوذ دولت در سطوح محلی می‌گردد.

یکی دیگر از سطوح مورد بررسی سطح بانک مرکزی با ابزار مهندسی اعتباری است که دارای نقشی فراتر از کنترل پولی است که به عنوان موتور هدایت سرمایه به سمت مناطق و بخش‌های خاص است. در این ساختار، سرمایه‌گذاری

خصوصی نیز از منطق بازار آزاد فاصله گرفته و در چارچوب سیاست‌های توسعه‌ای دولت جهت‌دهی می‌شود. در نهایت، حساب ۱۰۰ امام به عنوان یک ابزار ترکیبی خیریه - سیاسی محسوب می‌شود که مرز میان دولت، جامعه و نهادهای مذهبی را کاهش می‌دهد. این ابزار نشان می‌دهد که باز توزیع در این ساختار از طریق نهادهای شبه خیریه نیز انجام می‌شود. نتیجه این وضعیت، شکل‌گیری یک مدل باز توزیع چند منبعی است که در آن منابع از کانال‌های مختلف و با هدایت نهادی واحد به سمت تولید مسکن و عدالت اجتماعی هدایت می‌شوند. از منظر فضایی نیز این ابزار به‌طور مستقیم در تولید سکونتگاه‌های جدید و بازآفرینی مناطق محروم نقش دارد و نوعی عدالت فضایی غیرمستقیم اما بسیار مؤثر را ایجاد می‌کند.

جدول ۱۳. ابزارهای تولید عدالت در اقتصاد سیاسی-فضایی

ابزار	نوع مداخله	سطح عمل	کارکرد اصلی	پیامد فضایی
بودجه دولتی	باز توزیع مالی	ملی	تخصیص منابع	تمرکز سرمایه در دولت
تنخواه خزانه	کنترل نقدینگی	کلان	مدیریت بحران	اولویت‌بندی مناطق
زمین دولتی	مالکیتی	محلی	توزیع سکونت	تولید سکونتگاه جدید
بسج مردمی	اجتماعی	محلی	کاهش هزینه دولت	اشغال فعال فضا
بانک مرکزی	اعتباری	ساختاری	هدایت سرمایه	مهندسی توسعه منطقه‌ای
حساب ۱۰۰ امام	خیریه-سیاسی	ملی-محلی	تأمین مسکن	باز توزیع شبه‌دولتی

منبع: یافته‌های پژوهش بر اساس اسناد مورد بررسی، ۱۴۰۵

بحث

این پژوهش در امتداد ادبیات نظری و تجربی عدالت فضایی و اقتصاد سیاسی توسعه قرار دارد و سعی بر آن است که نشان داده شود، چگونه نهادهای حقوقی و اجرایی در ایران پس از انقلاب، صرفاً نقش تنظیم‌گر نداشته‌اند و مطابق سازوکارهای فعال باز توزیع فضایی عمل کرده‌اند. مرور اسناد بنیادین شامل قانون اساسی، اساس‌نامه جهاد سازندگی، بنیاد مسکن و قوانین اقتصادی دهه اول انقلاب نشان می‌دهد که یک الگوی منسجم از حکمرانی توسعه‌گرا و باز توزیعی شکل گرفته است که در آن فضا (روستا، شهر، زمین و منطقه) به واحد اصلی سیاست‌گذاری تبدیل می‌شود.

یافته‌های این مطالعه، هنگامی که در کنار پژوهش‌های داخلی مانند توکل‌نیا و شالی (۱۳۹۱)، تقوایی و کنعانی (۱۳۹۳)، زیاری و محمدی (۱۳۹۴)، ولیقلی‌زاده (۱۳۹۵)، بهشتی و همکاران (۱۳۹۷)، جعفری و همکاران (۱۳۹۹) و فلاح حقیقی و همکاران (۱۴۰۲) قرار می‌گیرد، و نشان می‌دهد که الگوی عدم تعادل فضایی در ایران یک وضعیت مقطعی یا بخشی نیست، بلکه یک ساختار پایدار در نظام برنامه‌ریزی و تخصیص منابع است. این پژوهش‌ها به‌طور کلی بر تداوم شکاف مرکز-پیرامون، تمرکز منابع در قطب‌های توسعه و ناکارآمدی سیاست‌های توسعه منطقه‌ای در تحقق تعادل فضایی تأکید دارند. در سطح قانون اساسی، همان‌گونه که اصول ۳، ۲۹، ۳۱، ۴۳ و ۴۸ نشان می‌دهند، عدالت به صورت صریح در قالب حقوق اجتماعی و وظایف دولت تعریف شده است. این موضوع با ادبیات نظری هاروی (۱۹۷۳)، سویا (۲۰۱۰) و فاینستاین (۲۰۱۰) هم‌راستا است که تأکید می‌کنند عدالت محصول روابط قدرت و سازوکارهای نهادی در تولید و توزیع فضا است. با این حال، تفاوت اساسی یافته‌های این پژوهش در آن است که نشان می‌دهد در ایران، این اصول حقوقی صرفاً در سطح هنجاری باقی نمانده‌اند، بلکه به ابزارهای اجرایی در سطح بودجه‌ریزی و نهادسازی تبدیل شده‌اند؛ امری که در کمتر زمینه‌ای از ادبیات بین‌المللی به این شدت مشاهده می‌شود. در سطح اجرایی، تحلیل قانون بودجه نشان داد که ابزارهایی مانند تنخواه خزانه، اعتبارات بانکی، بودجه‌های عمرانی و تخصیص‌های جنگی، ساختاری از باز توزیع

متمرکز و اضطرابی را شکل داده‌اند که در آن دولت نه تنها منابع را تخصیص می‌دهد، بلکه زمان، مکان و اولویت تخصیص منابع را نیز کنترل می‌کند. این یافته با نتایج پژوهش‌های زیاری و محمدی (۱۳۹۴) و قادری و حافظ‌نیا (۲۰۱۹) همپوشانی دارد، زیرا تمرکزگرایی و ضعف نظام بودجه‌ریزی به عنوان یکی از بنیان‌های اصلی بی‌عدالتی فضایی معرفی شده است. در سطح نهادی، جهاد سازندگی و بنیاد مسکن به عنوان دو بازوی اجرایی کلیدی، نشان‌دهنده شکل‌گیری یک الگوی توسعه دولتی-مشارکتی هستند که در آن دولت از ظرفیت نیروی مردمی برای کاهش هزینه‌های تولید فضا استفاده می‌کند. این یافته با دیدگاه سویا (۲۰۱۰) درباره ضرورت توجه هم‌زمان به عدالت اجتماعی و فضایی هم‌راستا است، اما در عین حال نشان می‌دهد که مشارکت در این الگو در چارچوب هدایت نهادی دولت سازمان‌دهی شده است. در نهایت، این پژوهش نشان می‌دهد که بی‌عدالتی فضایی در ایران، همان‌گونه که قادری و حافظ‌نیا (۲۰۱۹) اشاره کرده‌اند، صرفاً ناشی از تمرکزگرایی یا ضعف مدیریتی نیست، بلکه نتیجه یک منطق پیچیده نهادی است که در آن عدالت به عنوان هدف رسمی پذیرفته شده است. به بیان دقیق‌تر، نظام حکمرانی مورد مطالعه، یک نظام باز توزیعی فضا محور دولت‌محور است که در آن دولت هم عامل کاهش نابرابری و هم تولیدکننده الگوهای جدید تمایز فضایی است.

نتیجه‌گیری

نتایج پژوهش نشان می‌دهد که سیاست‌های باز توزیعی دولت در دهه نخست انقلاب اسلامی بر یک بنیان نهادی، سیاسی و اقتصادی منسجم استوار بوده‌اند که هدف آن بازآرایی روابط میان دولت، جامعه و فضا در چارچوب گفتمان عدالت‌محور انقلاب بوده است. در سطح نهادی، قانون اساسی با تأکید بر رفع تبعیض، حق مسکن، تأمین نیازهای اساسی، تأمین اجتماعی و توزیع عادلانه امکانات میان مناطق، مبنای حقوقی مداخلات باز توزیعی دولت را فراهم کرده است. در سطح سیاسی، پیوند میان دولت، نهادهای انقلابی، نیروهای مردمی و نهادهای مذهبی، ساختاری از مشروعیت ترکیبی را شکل داده که امکان بسیج منابع و اجرای برنامه‌های توسعه‌ای را در مقیاس ملی فراهم ساخته است. در سطح اقتصادی نیز تمرکز منابع مالی در دولت، نقش محوری بودجه عمومی، کنترل اعتبارات توسط بانک مرکزی و اتکای گسترده به سازوکارهای برنامه‌ریزی متمرکز، چارچوبی را ایجاد کرده‌اند که در آن باز توزیع از طریق مداخله مستقیم دولت تحقق می‌یافته است. از این رو، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که سیاست‌های باز توزیعی دهه ۱۳۶۰ بر منطق یک دولت توسعه‌گرای متمرکز استوار بوده‌اند که عدالت اجتماعی را از طریق کنترل منابع، هدایت سرمایه‌گذاری‌ها و مداخله فعال در فرایند توسعه دنبال نموده است.

پاسخ به پرسش دوم پژوهش نشان می‌دهد که اثرگذاری این سیاست‌ها بر توزیع فضایی منابع، خدمات و فرصت‌های توسعه از طریق مجموعه‌ای از سازوکارهای به هم پیوسته نهادی و فضایی صورت گرفته است. واگذاری زمین، کنترل مالکیت و بازار زمین، توسعه مسکن برای اقشار کم‌درآمد، اجرای طرح‌های عمرانی و زیرساختی در مناطق روستایی، بازسازی مناطق آسیب‌دیده از جنگ و تخصیص هدفمند اعتبارات دولتی، مهم‌ترین ابزارهایی بوده‌اند که دولت از طریق آن‌ها در سازمان فضایی کشور مداخله کرده است. در این میان، نهادهایی مانند جهاد سازندگی و بنیاد مسکن به عنوان بازوهای اجرایی دولت، نقش واسطه میان سیاست‌های کلان و عرصه‌های محلی را ایفا کرده‌اند و انتقال منابع و خدمات به مناطق محروم را امکان‌پذیر ساخته‌اند. بنابراین، باز توزیع در دهه نخست انقلاب صرفاً یک فرایند اقتصادی نبوده، بلکه هم‌زمان فرایندی فضایی، نهادی و کالبدی محسوب می‌گردد که از طریق آن دولت تلاش داشته الگوی استقرار امکانات، خدمات و فرصت‌های توسعه را در سطح سرزمین باز تنظیم کند. یافته‌های پژوهش در سطح نظری نشان می‌دهد که اسناد نهادی دهه نخست انقلاب را نمی‌توان صرفاً در چارچوب دولت رفاه یا برنامه‌ریزی متمرکز تحلیل کرد.

آنچه از تحلیل این اسناد آشکار می‌شود، شکل‌گیری الگویی متمایز از حکمرانی باز توزیعی فضا محور است که در آن عدالت اجتماعی و عدالت فضایی به صورت هم‌زمان در دستور کار قرار گرفته‌اند. در این الگو، دولت نه تنها توزیع‌کننده منابع اقتصادی، بلکه سازمان دهنده فضا، هدایت‌کننده توسعه منطقه‌ای و تنظیم‌کننده دسترسی گروه‌های اجتماعی به زمین، مسکن، زیرساخت و خدمات عمومی محسوب می‌شود. لذا فضا به یکی از مهم‌ترین عرصه‌های اعمال قدرت باز توزیعی دولت تبدیل شده و سیاست‌های توسعه‌ای از طریق مداخلات مستقیم در سازمان فضایی کشور به اجرا درآمده‌اند. بر این اساس، مهم‌ترین دستاورد پژوهش حاضر، تبیین این واقعیت است که اقتصاد سیاسی دهه نخست انقلاب اسلامی بر پایه پیوند میان تمرکز نهادی، باز توزیع منابع و مداخله فضایی شکل گرفته است. قانون اساسی مشروعیت این مداخلات را فراهم کرده، نظام بودجه‌ای منابع مالی آن را تأمین نموده و نهادهایی مانند جهاد سازندگی و بنیاد مسکن سازوکار اجرایی آن را به وجود آورده‌اند. در نتیجه، توسعه در این دوره نه صرفاً به عنوان رشد اقتصادی، بلکه به مثابه فرایندی برای باز سازمان‌دهی فضایی جامعه و گسترش دسترسی گروه‌ها و مناطق مختلف به منابع و امکانات عمومی تعریف شده است. این یافته‌ها نشان می‌دهد که برای فهم الگوهای توسعه و نابرابری‌های فضایی در ایران معاصر، توجه به ریشه‌های نهادی و سیاستی شکل گرفته در دهه نخست انقلاب از اهمیت بنیادین برخوردار است.

حامی مالی

این اثر حامی مالی نداشته است.

سهم نویسندگان در هر پژوهش

نویسندگان در تمام مراحل و بخش‌های انجام پژوهش سهم برابر داشتند.

تضاد منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند که هیچ تضاد منافی در رابطه با نویسندگی و یا انتشار این مقاله ندارند.

تقدیر و تشکر

نویسندگان از همه کسانی که در انجام پژوهش به ما یاری رساندند به ویژه کسانی که کار ارزیابی کیفیت مقالات را امنجان دادند تشکر و قدردانی می‌نمایند.

منابع

- ایمانی، بهرام؛ فرشی، رقیه و هاشمی معصوم آباد، رضا. (۱۳۹۶). بررسی و تحلیل نابرابری‌های ناحیه‌ای در شهرستان‌های استان اردبیل طی دوره‌های ۱۳۸۵-۱۳۹۰. *فصلنامه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی*، ۱۷(۴۶)، ۱۱۷-۹۳.
- بنیاد مسکن انقلاب اسلامی. (۱۳۶۶). *اساس‌نامه بنیاد مسکن انقلاب اسلامی*. تهران: بنیاد مسکن انقلاب اسلامی.
- بهشتی، محمدباقر؛ محمدزاده، پرویز و قاسملو، خلیل. (۱۳۹۷). تغییرات ساختاری و نابرابری درآمدی در استان‌های کشور ایران. *فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، ۸(۳۰)، ۱۴-۱.
- پریزادی، طاهر و میرزازاده، حجت. (۱۳۹۷). توسعه منطقه‌ای در ایران با رویکرد عدالت توزیعی. *فصلنامه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی*، ۱۸(۵۰)، ۱۷۹-۱۹۸.
- تقوایی، مسعود و محمدرضا، کنعانی. (۱۳۹۳). بررسی وضعیت تعادل فضایی نظام شهری ایران در سطوح ملی- منطقه‌ای طی ۶۰ سال اخیر. *فصلنامه برنامه‌ریزی فضایی (جغرافیا)*، ۴(۱)، ۲۰۰-۱۶۹.
- توکلی‌نیا، جمیله و شالی، محمد. (۱۳۹۱). نابرابری‌های منطقه‌ای در ایران. *فصلنامه آمایش محیط*، ۱۸، ۱۵-۱.

- جعفری، فیروز؛ حاتمی، افشار و کرمی، سونیا. (۱۳۹۹). تحلیل فضایی توسعه منطقه‌ای استان‌های کشور بر مبنای شاخص‌های اقتصادی. *فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی*، ۲۴(۷۴)، ۶۱-۷۲.
- جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۶۰). *قانون بودجه سال ۱۳۶۰ کل کشور*. تهران: مجلس شورای اسلامی.
- جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۶۸). *قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (با اصلاحات و بازنگری سال ۱۳۶۸)*. تهران: مجلس شورای اسلامی.
- جهاد سازندگی. (۱۳۵۸). *اساس‌نامه جهاد سازندگی*. تهران: جهاد سازندگی.
- دژسند، فرهاد و رئوفی، محمد. (۱۳۸۷). *اقتصاد ایران در دوران جنگ تحمیلی*. تهران: انتشارات مرکز آستان دفاع مقدس.
- رستمعلی زاده، ولی اله و نوبخت، رضا. (۱۴۰۱). سنجش ابعاد نابرابری فضایی در شهرستان‌های ایران با نگاهی با الزامان سیاسی. *فصلنامه توسعه محلی (روستا- شهری)*، ۱۴ (۲)، ۴۸۹-۵۰۹. <https://doi.org/10.22059/jrd.2022.348849.668758>
- زیاری، کرامت اله و محمدی، علیرضا. (۱۳۹۴). تحلیلی از ویژگی‌های مدیریت توسعه منطقه‌ای در ایران طی دوره‌های قبل و بعد از انقلاب اسلامی. *فصلنامه مجلس و راهبرد*، ۲۲ (۸۴)، ۷۳-۹۸.
- شهبازی، کیومرث و رضایی، ابراهیم. (۱۳۹۴). بررسی همگرایی اقتصادی کشورهای عضو سازمان همکاری اقتصادی: رهیافت اقتصادسنجی فضایی تابلویی. *فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی*، ۱۹(۷۴)، ۱۹۶-۱۵۵.
- فلاح حقیقی، نگین؛ رمضان‌پور، قاسم؛ عبدالله‌زاده، غلامحسین و شریفی، زینب. (۱۴۰۲). تحلیل فضایی سطوح توسعه‌یافتگی استان‌های ایران. *فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی انسانی*، ۵۵ (۴)، ۱-۱۵.
- گودرزی، سعید؛ ربیعی، علی؛ زاهدی‌مازندرانی، محمدجواد و نقدی، اسداله. (۱۳۹۵). بررسی تأثیر نابرابری‌های منطقه‌ای بر امنیت عینی استان‌های کشور. *فصلنامه مطالعات امنیت اجتماعی*، ۷ (۴۵)، ۷-۳۱.
- مؤمنی، فرشاد. (۱۳۹۵). *اقتصاد سیاسی توسعه در ایران امروز*. تهران: انتشارات نقش و نگار.
- نظم‌فر، حسین؛ عشقی چهاربرج، علی و علوی، سعیده. (۱۳۹۸). پایش توزیع فضایی فقر در استان‌های کشور. *فصلنامه مجلس و راهبرد*، ۲۶ (۱۰۰)، ۱۷۵-۱۴۹.
- نظم‌فر، حسین؛ علی بخشی، آمنه و باختر، سهیلا. (۱۳۹۴). تحلیل فضایی توسعه منطقه‌ای استان کرمانشاه با استفاده از مدل‌های تصمیم‌گیری چند معیاره. *فصلنامه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی*، ۱۵ (۳۶)، ۲۵۲-۲۲۹.
- ولیعقلی‌زاده، علی. (۱۳۹۵). تحلیل فضایی تأثیرات تمرکزگرایی در شکل‌گیری نابرابری‌های فضایی-سرزمینی در ایران. *فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی سیاسی*، ۱ (۴)، ۱۶۸-۱۳۹.

References

- Beblawi, H. (1987). The rentier state in the Arab world. *Arab Studies Quarterly*, 9(4), 383-398. <https://www.jstor.org/stable/41857943>
- Beheshti, M. B., Mohammadzadeh, P., & Ghasemlou, K. (2018). Structural changes and income inequality in the provinces of Iran. *Quarterly Journal of Regional Planning*, 8(30), 1-14. [in persian].
- Construction Jihad. (1979). *Statutes of Construction Jihad*. Construction Jihad. [in persian].
- Dejpasand, F., & Roufi, M. (2008). *Iran's economy during the imposed war*. Astan-e Defa-e Moghaddas Publishing Center. [in persian].
- Dlabac, O., Schenkel, W., & Kübler, D. (2019). Spatializing just city planning: An evaluation of citywide planning policies in relation to ghettoization and gentrification. *European Planning Studies*, 27(12), 2393-2412. <https://doi.org/10.1080/09654313.2019.1677197>
- Fainstein, S. S. (2010). *The just city*. Cornell University Press.
- Fallah Haghghi, N., Ramezanzpour, Q., Abdollahzadeh, G., & Sharifi, Z. (2023). Spatial analysis of development levels in Iranian provinces. *Quarterly Journal of Human Geography Research*, 55(4), 1-15. [in persian].

- Ghaderi Hajat, M., & Hafeznia, M. (2019). Foundations and consequences of spatial injustice in Iran. *Saudi Journal of Humanities and Social Sciences*, 4(8), 570-584. <https://doi.org/10.21276/sjhss.2019.4.8.3>
- Goudarzi, S., Rabiei, A., Zahedi Mazandarani, M. J., & Naghdi, A. (2016). The impact of regional inequalities on objective security of Iranian provinces. *Quarterly Journal of Social Security Studies*, 7(45), 7-31. [in persian].
- Hall, P. A. (1996). Political science and the three new institutionalisms. *Political Studies*, 44(5), 936-957. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.1996.tb00343.x>
- Harvey, D. (1973). *Social justice and the city*. Edward Arnold.
- Housing Foundation of the Islamic Revolution. (1987). *Statutes of the Housing Foundation of the Islamic Revolution*. Housing Foundation of the Islamic Revolution. [in persian].
- Imani, B., Farshi, R., & Hashemi Masoumabad, R. (2017). Analysis of regional inequalities in the counties of Ardabil Province during the periods 2006-2011. *Journal of Applied Geographical Research*, 17(46), 93-117. [in persian].
- Islamic Republic of Iran. (1981). *National budget law for the year 1981*. Islamic Consultative Assembly. [in persian].
- Islamic Republic of Iran. (1989). *Constitution of the Islamic Republic of Iran (with amendments and revision of 1989)*. Islamic Consultative Assembly. [in persian].
- Jafari, F., Hatami, A., & Karami, S. (2020). Spatial analysis of regional development of Iranian provinces based on economic indicators. *Quarterly Journal of Geography and Planning*, 24(74), 61-72. [in persian].
- Mahdavy, H. (1970). The patterns and problems of economic development in rentier states: The case of Iran. In M. A. Cook (Ed.), *Studies in the economic history of the Middle East* (pp. 428-467). Oxford University Press.
- Martin, D. G. (2013). Regional urbanization, spatial justice and place. *Urban Geography*, 34(8), 1059-1077. <https://doi.org/10.1080/02723638.2013.778674>
- Momeni, F. (2016). *Political economy of development in contemporary Iran*. Naghsh va Negar Publications. [in persian].
- Nazmfar, H., Alibakhshi, A., & Bakhtar, S. (2015). Spatial analysis of regional development in Kermanshah Province using multi-criteria decision-making models. *Quarterly Journal of Applied Geographical Research*, 15(36), 229-252. [in persian].
- Nazmfar, H., Eshghi Chaharborj, A., & Alavi, S. (2019). Monitoring the spatial distribution of poverty in Iranian provinces. *Quarterly Journal of Majlis and Strategy*, 26(100), 149-175. [in persian].
- North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge University Press.
- Parizadi, T., & Mirzazadeh, H. (2018). Regional development in Iran with a distributive justice approach. *Quarterly Journal of Applied Geographical Research*, 18(50), 179-198. [in persian].
- Pinillos, G., Masferrer, C., & Oropeza, N. (2019). *Inequalities, migration and borders: A proposal for a multidimensional approach*. Mission Foods Texas-Mexico Center.
- Ross, M. L. (2001). Does oil hinder democracy? *World Politics*, 53(3), 325-361. <https://doi.org/10.1353/wp.2001.0011>
- Rostamalizadeh, V., & Nobakht, R. (2022). Measuring the dimensions of spatial inequality in the counties of Iran with a view to political requirements. *Journal of Local Development (Rural-Urban)*, 14 (2), 489-509. <https://doi.org/10.22059/jrd.2022.348849.668758> [in persian].
- Shahbazi, K., & Rezaei, E. (2015). Economic convergence of the Economic Cooperation Organization member countries: A spatial panel econometric approach. *Quarterly Journal of Commercial Research*, 19(74), 155-196. [in persian].
- Skocpol, T. (1979). *States and social revolutions: A comparative analysis of France, Russia, and China*. Cambridge University Press.
- Soja, E. W. (2010). *Seeking spatial justice*. University of Minnesota Press.

- Taghvaei, M., & Kanani, M. R. (2014). Investigation of the spatial balance of Iran's urban system at national-regional levels during the last 60 years. *Quarterly Journal of Spatial Planning (Geography)*, 4(1), 169-200. [in persian].
- Tavakolinia, J., & Shali, M. (2012). Regional inequalities in Iran. *Quarterly Journal of Environmental Planning*, 18, 1-15. [in persian].
- Valigholizadeh, A. (2016). Spatial analysis of the effects of centralism on the formation of spatial-territorial inequalities in Iran. *Journal of Political Geography Research*, 1(4), 139-168. [in persian].
- Ziari, K., & Mohammadi, A. (2015). An analysis of the characteristics of regional development management in Iran during the periods before and after the Islamic Revolution. *Quarterly Journal of Majlis and Strategy*, 22(84), 73-98. [in persian].